

УДК 342.565.2

ЩОДО НОРМАТИВНОСТІ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ FOR NORMATIVE DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

Цимбалістий Т.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Тернопільського національного економічного університету*

У статті досліджуються питання правової природи і юридичної сили рішень Конституційного Суду України. Акти органу конституційної юрисдикції порівнюються з нормативно-правовими актами і конституційними судовими прецедентами. Юридична сила рішень Конституційного Суду України розкривається через їх аналіз їхньої обов'язковості, остаточності і правових наслідків.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційна юрисдикція, нормативність, правова природа, прецедент.

В статье исследуются вопросы правовой природы и юридической силы решений Конституционного Суда Украины. Акты органа конституционной юрисдикции сравниваются с нормативно-правовыми актами и конституционными судебными прецедентами. Юридическая сила решений Конституционного Суда Украины раскрывается через анализ их обязательности, окончательности и правовых последствий.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, конституционная юрисдикция, нормативность, правовая природа, прецедент.

This paper investigates the question of the legal nature and legal force of decisions of the Constitutional Court of Ukraine. Acts of constitutional jurisdiction compared with the regulations and the constitutional court precedents. Legal validity of decisions of the Constitutional Court of Ukraine revealed through the analysis of their commitment, finality and legal consequences.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, constitutional jurisdiction, regulatory, legal nature, precedent.

Головною гарантією правової охорони Конституції України, основним елементом механізму реалізації і захисту конституційних принципів та норм є діяльність єдиного органу судового конституційного контролю – Конституційного Суду України. Сімнадцятирічний досвід функціонування в Україні даного інституту дає підстави і приводи для аналізу багатьох проблем реалізації конституційної юрисдикції. Особливе значення при цьому варто приділити дослідженню правової природи актів Конституційного Суду України, яка нерозривно пов'язана з місцем органу конституційної юстиції в механізмі держави, особливостями правового регулювання його статусу. Вирішення цієї проблеми в державах світу є різним, що пов'язано як з обранням тої чи іншої моделі судового конституційного контролю, так і з відповідними державно-правовими традиціями. Що стосується нашої держави, то через відсутність чітких вказівок у чинному законодавстві питання про правову природу актів Конституційного Суду України складає одну з проблем сучасного конституційного права.

Проблеми функціонування вітчизняного органу конституційної юстиції вже тривалий час досліджуються досить активно. Помітними при цьому є теоретичні напрацювання Ю. Барабаша, В. Бринцева, В. Кампа, А. Івановської, О. Марцеляка, М. Савенка, М. Савчина, В. Скоморохи, А. Селіванова, П. Стецюка, А. Портнова, П. Ткачука, В. Тихого, Ю. Тодици, М. Тесленко, С. Шевчука, В. Шаповала. Без сумніву цікавими є розробки російських вчених-правників: Боботова С. В., Вітрука М. В., Клішаса А. А., Кряжкова В. А., Овсепян Ж. І. та інших. Попри вагомий теоретичний напрацювання дискусійним залишається визначення правової природи актів Конституційного Суду, що зумовлює необхідність подальших наукових пошуків у цій сфері. Виходячи з цього, метою даної статті є узагальнення відповідних напрацювань і представлення власного бачення правової природи і юридичної сили рішень Конституційного Суду України.

В юридичній літературі акти органу конституційної юрисдикції порівнюються з нормативно-правовими актами, конституційними судовими прецедентами, їх визначають як рішення, що носять преюдиційний характер.

Без сумніву, акти Конституційного Суду України є правовими актами, адже приймаються вони органом, спеціально на те уповноваженим Конституцією, з дотриманням встановлених форми і процедури, є обов'язковими до виконання на території України. Що ж до можливості розуміння актів Конституційного Суду України як актів нормативно-правових, то слід мати на увазі, що в теорії права під останніми розуміють письмові документи, що встановлюють, змінюють, припиняють чи конкретизують норми права [1, с. 342]. Це дає підстави говорити про нормативно-правову природу рішень Конституційного Суду України в справах про офіційне тлумачення Конституції і законів України, адже таке тлумачення і є способом конкретизації їх норм.

Звичайно, рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть мати характеру нормативно-правових актів, які здатні активно регулювати суспільні відносини. Конституційно і законодавчо визначена компетенція Конституційного Суду України не передбачає нормотворчості, крім тої, що пов'язана з регламентацією частини питань організації його внутрішньої роботи [2, с. 29]. Разом з цим це не заперечує можливості визнання за актами Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України нормативного характеру в тому розумінні, що вони конкретизують чинне законодавство України і не регулюючи самостійно суспільні відносини, вони, тим не менше, задіяні в цьому процесі, адже застосування положень Конституції і законів України, щодо яких Конституційним Судом України дано офіційне тлумачення, можливе лише з урахуванням правових позицій Конституційного Суду України, викладених у відповідних рішеннях. Останні, як відомо, є обов'язковими до виконання на всій території України.

Однак акти тлумачення Конституційного Суду України не можуть розглядатися як самостійні джерела права. Вони є інтерпретаційними актами, мають допоміжний характер і можуть бути застосовані лише у зв'язку із застосуванням відповідної норми [3, с. 14].

Нормативне значення, крім рішень в справах про офіційне тлумачення, мають також висновки Конституційного Суду України в справах про конституційність чинних міжнародних договорів України, а також ухвали Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження і про відмову у відкритті конституційного провадження, які містять правові позиції Конституційного Суду України щодо розуміння і тлумачення ним чинного законодавства.

Крім цього, розглядаючи справи про конституційність законів і інших правових актів, Конституційний Суд України може визнати їх повністю або в окремій частині неконституційними, внаслідок чого відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України вони втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Згідно з ч. 3 ст. 150 Конституції України, такі рішення є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Рішення Конституційного Суду України про визнання правових актів чи окремих їх положень неконституційним тягне їх скасування. Це зближує акти Конституційного Суду України з нормативно-правовими актами. Проте така схожість обмежується лише так званими «негативними» повноваженнями або «негативною» правотворчістю Конституційного Суду України. Він уповноважений лише визнавати неконституційними певні акти, але аж ніяк не створювати нові чи змінювати чинні норми права. За влучним висловом Є. Євграфової, Конституційний Суд лише «звільнює» систему законодавства від актів, що суперечать Основному Закону держави [4, с. 67].

П. О. Недбайло, розглядаючи правову природу актів офіційного тлумачення (він їх вперше почав називати інтерпретаційними актами), вважав їх окремим – поряд з нормативними та індивідуальними актами – різновидом правових актів [5, с. 60]. Продовжуючи його думку аналогічно можна визначити і правову природу актів Конституційного Суду України.

Щодо розуміння актів органу судового конституційного контролю як судового прецеденту, то традиційно це характерно для країн англо-саксонської правової сім'ї, де прецедент є джерелом права, а згаданий контроль здійснюється судами загальної юрисдикції. Україна, як відомо, належить до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт. Проте деякі вчені вказують на саме такий характер рішень і висновків Конституційного Суду України, відзначаючи тенденцію до нівелювання відмінностей між цими системами права і маючи на увазі, що якщо єдиний судовий орган конституційного контролю визнав своїм рішенням закон чи окремі його положення неконституційними, то в майбутній своїй правотворчості Верховна Рада України, Президент України, інші державні органи обов'язково повинні керуватися вказаним рішенням Суду [6, с. 17].

Справді, сьогодні наявною є тенденція до поступового стирання меж між згаданими правовими сім'ями, відбувається їх взаємопроникнення. Про це, наприклад, може свідчити положення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., відповідно до якого, при розгляді справ суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Суду як джерело права. Це дозволяє погодитися з думкою про те, що конституційно-судова інтерпретація має судово-прецедентну обов'язковість [7, с. 40]. Проте така природа актів Конституційного Суду України ще не знайшла свого відображення в національному законодавстві.

Таким чином, акти Конституційного Суду України мають складну правову природу. Без сумніву, вони є правовими актами, у випадках, передбачених законодавством, мають нормативний зміст, проте не є нормативно-правовими актами в повному розумінні цього поняття. Водночас акти Конституційного Суду України можуть набувати характеру юридичного прецеденту і характеризуватися преюдиційністю. Саме тому вони є окремим, спеціальним різновидом правових актів, а також допоміжним джерелом (формою) права.

Юридичну силу в теорії права розуміють як співвідношення правових актів між собою та обов'язковість їх виконання [8, с. 192]. Юридична сила рішень Конституційного Суду України розкривається через їх обов'язковість, остаточність і правові наслідки.

На обов'язковість вказує ч. 3 ст. 150 Конституції України: «Рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені», а також ст. 69 Закону: «Рішення і висновки Конституційного

Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання». Тобто обов'язковість властива як рішенням, так і висновкам Конституційного Суду України.

Акти Конституційного Суду України, в яких він дає своє розуміння положень Конституції і законів України, умовно можна вважати їх складовою частиною. Застосування відповідних норм на практиці здійснюється з урахуванням позиції органу конституційної юстиції з відповідного питання.

Цікавим є вирішення питання про те, як співвідносяться акти Конституційного Суду з таким різновидом нормативно-правових актів як закони. Відповідь на нього може бути неоднозначною, насамперед тому, що рішення і висновки Конституційного Суду України виконують переважно охоронну, а не регулятивну функцію. Очевидно, що більшу юридичну силу рішення Конституційного Суду України має стосовно закону, який визнається ним неконституційним. В російській правовій літературі висловлюється думка, що рішення Конституційного Суду за їх юридичною силою тотожні конституційним законам, будучи їх нетрадиційним різновидом [8, с. 284]. Проте стосовно українських правових реалій ця думка не може бути підтримана насамперед через невизначеність у вітчизняному законодавстві поняття конституційних законів. В деяких зарубіжних країнах права природа актів конституційних судів визначена точніше. Так, відповідно до ст. 94 (2) Основного Закону ФРН, рішення Конституційного Суду мають силу закону.

Слід також зазначити, що акти Конституційного Суду України не вписуються у звичну класифікацію нормативно-правових актів на закони і підзаконні акти. Такі акти «стоять» вище законів, оскільки останні можуть бути скасовані Конституційним Судом. З урахуванням сказаного можна запропонувати наступну ієрархію правових актів в національній системі права України: Конституція, акти Конституційного Суду, закони, підзаконні акти.

Щодо остаточності рішення чи висновку Конституційного Суду України, то вона полягає в тому, що вони не підлягають оскарженню (про це, відповідно до статей 65 і 66 Закону, зазначається в кожному рішенні і висновку Конституційного Суду України) і не можуть бути змінені чи скасовані.

Юридична сила рішення про визнання акту неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям того ж акту. Правда, законодавець має можливість обійти це, прийнявши повторно скасований акт в дещо зміненому вигляді. В цьому разі Конституційний Суд України за зверненням відповідних суб'єктів може висловитися з приводу ситуації, що склалася, і визнати неконституційним акт, в якому фактично були відтворені положення, раніше визнані неконституційними. Така ситуація мала місце з приводу неповного врахування Верховною Радою України в прийнятій Постанові «Про чинність Закону «Про Рахункову палату» правових позицій Конституційного Суду України, викладених в рішенні щодо визнання неконституційними окремих положень Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради Укра-

їни» [10]. За конституційним поданням Президента України вказана Постанова Верховної Ради України була визнана неконституційною [11].

Остаточність рішення чи висновку Конституційного Суду України не виключає можливості відкриття ним нового провадження у справі при виявленні нових обставин по справі, які не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку в справі (ст. 68 Закону «Про Конституційного Суду України»).

Правові наслідки актів Конституційного Суду України визначаються характером (категорією) справ, в яких вони прийняті, і конкретним різноманітним цих актів.

Виходячи з чинного законодавства України можна виділити такі правові наслідки рішень Конституційного Суду України про конституційність:

- закони, інші правові акти або окремі їх положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (ч. 2 ст. 152 Конституції України). Це означає, що правові акти або окремі їх положення, що визнані неконституційними, не застосовуються і не реалізуються будь-яким іншим способом з моменту початку дії рішення Конституційного Суду України;

- визнання Конституційним Судом України правового акту чи окремих його положень неконституційними є підставою для скасування в установленому порядку положень інших нормативних актів, заснованих на акті (його положеннях), що визнаний неконституційним;

- рішення судів і інших органів, які засновані на неконституційному акті, не підлягають виконанню і повинні бути переглянуті в обов'язковому порядку;

- якщо визнання нормативного акту неконституційним створило прогалину в правовому регулюванні, то в цьому випадку застосовується Конституція України [12, с. 268].

Свої особливості мають акти офіційного тлумачення правових норм. Ухвалюючи їх Конституційний Суд одночасно перевіряє конституційність відповідних законів. Такі акти тісно пов'язані з Конституці-

єю чи тими законами, які були предметом офіційного тлумачення. В певному сенсі вони є їх складовою частиною. Як і закони, рішення Конституційного Суду з питань офіційного тлумачення є обов'язковими до виконання усіма суб'єктами національного права.

На відміну від рішень про конституційність, рішення Конституційного Суду про офіційне тлумачення Конституції і законів України не тягнуть втрати юридичної сили будь-якими актами чи їх окремими положеннями. Але воно може стати підставою для судового оскарження в судах загальної юрисдикції конкретних рішень, дій, якщо при їх винесенні дані органи чи посадові особи керувались неправильно інтерпретацією своїх повноважень, які суперечать офіційному тлумаченню, яке дав Конституційний Суд України.

Вищесказане дозволяє зробити висновок про те, що рішення і висновки Конституційного Суду України відрізняються за своєю правовою природою і юридичною силою. Джерелом права, частиною національного законодавства України є рішення Конституційного Суду України з питань конституційності актів і офіційного тлумачення Конституції і законів України, а також висновки про конституційність чинних міжнародних договорів України.

Що ж до інших висновків Конституційного Суду, а саме: про конституційність міжнародних договорів, які вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, про додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту, про відповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України, про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції або законів України, то вони є лише обов'язковою підставою для прийняття Верховною Радою України відповідних рішень, проте самостійного правового значення не мають.

Нормативне значення мають також ухвали Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження і про відмову у відкритті конституційного провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теорія держави і права. Академічний курс [Текст] : підручн. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
2. Шаповал В. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії [Текст] / В. Шаповал // Право України. – 1998. – № 5. – С. 27-30.
3. Гергелійник В. А. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції України [Текст] : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 18 с.
4. Євграфова Є. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства [Текст] / Є. Євграфова // Право України. – 2001. – № 10. – С. 66-68.
5. Недбайло П. Е. Применение советских норм права [Текст] / П. Е. Недбайло. – М., 1960. – С. 60.
6. Євграфов П. Исполнить неукоснительно [Текст] / П. Євграфов // Юридическая практика. – 2000. – № 17.
7. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України [Текст] / П. Рабінович // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 37-46.
8. Юридична енциклопедія [Текст] : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К. : Укр. енцикл. – 2002. – Т. 4. – 720 с.
9. Овсепян, Ж. И. Правовая защита конституций. Судебник конституционный контроль в зарубежных странах [Текст] / Ж.И. Овсепян. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Литера-Д», 1992. – 284 с.
10. Рішення Конституційного Суду України від 23 грудня 1997 року № 7-зп // <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000 // <http://zakon.rada.gov.ua>.
12. Тесленко, М. Судебный конституционный контроль в Украине [Текст] / М. Тесленко. – К., 2001. – 344 с.